

NEMZETI TRAGICOMÉDIA

SIMONYI IVÁN

országgyűlési képviselő.

(Különlenyomat a „Havi Szemle” 1880. júniusi füzetéből.)

BUDAPEST, 1880.

EGGENBERGER-féle KÖNYVKERESKEDÉS
(Hoffmann és Molnár.)

I.

A nagy forradalom ideje előtt élt Franciaországban egy gazdag aristocrata család. Terjedelmes földbirtok képezte hitbizományilag biztosított vagyonát. Tagjai kitűnő szellemi tehetségekkel voltak megáldva, sőt bizonyos, költői és romanticus vonás különböztette meg őket. Azon kor volt ez, melyben Voltaire és Rousseau tanai mély befolyást gyakoroltak volt a kedélyekre, és a nagy forradalom eszméi mintegy a levegőben érezhetőek voltak. Egyszer a család egyik fiatalabb tagja a mese szerint így szólott a többihez: »Nagy és új idők előestéjén állunk. Ne várjunk, míg az idők árja és a nyers erőszak elveszi azt tőlünk, a mit elődeink erőhatalommal szereztek. Szabadítsuk fel jobbágyainkat, bocsássuk el tisztjeinket, áldozzuk vagyonunkat és nemesi jogainkat a haza oltárára. Küzdjünk meg az étellel saját erőnkéből. E küzdelem csak kifejtetni és fokozni fogja képességeinket. Csak ezután lesz családunk valóban boldog és dicső. És polgártársaink osztatlan szeretete és tisztelete fogja legjobban jutalmazni a küzdelemnek netaláni nehézségeit». És tett követte a szót.

Minő lett 20-30 év múlva helyzetök? A család tagjai közt volt egy költő, egy zenész és egy festő. Új életökben sikerült nekik több ízben elismerést aratni. De tudjuk, hogy a szépművészetek csak ritkán válnak fejős tehénné, főleg az olyanokra nézve, kik kevésbé practicusok, kik kevésbé szívósan és kiméletlenül tudják az adott helyzetet saját előnyükre kiaknázni. A családnak egy másik tagja és pedig a kinek legtöbb akarata volt, az ügyvédi pályára adta magát, sőt a politikában is szerepelt. De szorgalma, esze és

vasakarata daczára állása korántsem volt fényes, s öreg napjait nem tölte gond nélkül. Sőt ha valamely érdes és elkeseredett embert akartak jellemezni, azt szokták mondani, olyan mint X ügyvéd. Régi társai nem szerették democraticus idealismusa miatt. Renegát-nak és phantastának nevezték. De nem kevésbé bizalmatlankodtak irányában új társai. Sok tekintetben különbözött tőlük. Ezért sok titkos és nyílt ellensége volt. Legnemesebb és legönzetlenebb szándékaiban rendszeren valamely annál ügyesebb körmönfont rugót vélték látni.

Ez volt a család legjellemesebb és legszebb tulajdonokkal felruházott tagjainak sorsa. A többi azon tyrust tünteti elénk, melyben egyesítve látjuk a gavalléros velleitásokat, természetes adományokat, de kiknek pénzügyi viszonyai mindig rendezetlenek, kik egyrészt bátrak, ügyesek, de még sem igen tudják kenyereket rendszer, és a mint mondani szokás, szolid módon megkeresni, és a kikre okos ember nem szívesen bizza az ügyét.

A család elbocsátott tisztjei és cselédjei, kiknek meglehetősen jóléte csaknem biztosítva volt, kevés kivétellel elkorhelykedtek. Különböző volt a jobbágyok sorsa. A jobbágyok egyik részén a hozott áldozat nem veszett kárba; nemcsak hogy állásuk emberhez méltóbb lett, de szorgalom, óvatosság és egyéb tényezők által sikerült az új kornak veszélyeit kikerülniök. Pedig ez nem ismert veszélyeket is hozott magával. Az adó azelőtt csekély volt, a földnek eldarabolása meg volt gátolva, a törvénykezés patriarchális, de egyszerű és olcsó volt.

Uzsora- és zug-prókátor üzelmeit nem tűrte az uraság. Inséges években megosztotta volt a parasztsággal gabonáját, hiszen érdekében volt azokat ép erőben és egészségben tartani. Mindez hirtelen változott. Nem csoda tehát, hogy a parasztság azon része, melynek kevésbé termékeny föld jutott, kiket több gyermekkel áldott meg az ég, az új kor új veszélyeivel megbirkózni nem tudott és vagyontalan, napról napra élő és gyakran éhező tömeggé sülyedt.

A ki a létért való küzdelmet nem csupán regényekből ismeri; a ki tudja mit jelent egy nemzetnek, egy fajnak vagy akár egy osztálynak öröklött, mintegy nemzedékeken át testté és vérré vált életmódja, szokásai: tudni fogja azt is, hogy a létviszonyoknak változása és kivált gyors változása, logikai kérlelhetlenséggel vonja maga után a leírt következményeket.

E francia mese nemzetünk históriája 1848-tól fogva. Az

1848-as változások roppant átalakulást idéztek elő hazánkban. Nem csupán a nemesi rend Ion áldozata a haladásnak, hanem megérezte a létviszonyok gyors változásának hatását az egész haza. Hiszen a volt polgári osztálynak is az azelőtti czéhrendszer, a csekély közlekedési eszközök és általában az egész akkori közgazdasági rendszer által kenyérkeresete szabályozva, sőt csaknem biztosítva volt. Tudjuk, hogy a polgári osztály a régi jó értelemben, t. i. oly osztály, mely örködött tagjai viselete felett, mely készséggel nyújtotta mentő kezét a nem saját hibája miatt bukó polgártársnak. Tudjuk, hogy az ily polgári osztály többé nem létezik.

Hála Istennek, a volt jobbágyoknak azon része, mely a termékenyebb földet lakja, mely meg tudta őrizni ősi szokásait és erényeit, meg tudta magát őrizni az uzsora és perpatvar támadása ellen, a helyzet nehézségei daczára, nemcsak hogy létezik, hanem ez képezi hazánknek politikailag legbátrabb osztályát, azon osztályt, melynek első sorban köszönhetjük, hogy Magyarországnak önállóbb partok, ellenzék létezik. De sajnosán tapasztaljuk másrészt, hogy az elszegényedés mennyire elharapódzott ez osztály nagy részében is. A magyar gazdák és az iparos congressus által az országgyűléshez benyújtott két kérvény eléggé mutatja, hogy mily állapotban van az országnak földművelő és iparos osztálya, tehát a lakosságnak tulajdonképen productiv része.

Az extensiv mezőgazdaság, melyet az ország nagyobb része üzött, arányban állott a lakosok számával, legelőivel, marhaállományával. Az ország tehát nyers terményeinek kivételét, mely különben is kisebb volt mint a mostaniak tized része, sokkal könnyebben bírta. Most minden oda utal: a nagyobb terhek, a modern államrendszer, az óriási módon megnőtt culturigények, a lakosoknak nagyobb igényei, azoknak nagyobb száma, végre ama kérlelhetlen törvény, hogy a talaj kimerül, ha a földnek nem adatik vissza a mi tőle elvonatik – egy szóval minden oda utal, hogy intensivebb módon gazdálkodjunk. Ennek pedig nélkülözhetetlen feltétele, hogy nyers terményeink, már a mennyire lehet, otthon is leljenek piacot, hogy azokat itthon dolgozzuk fel, hogy legyen legalább is virágzó mezőgazdasági, tehát czukor, szesz, sör- stb. iparunk. Csak is ezen esetben lehet a mezőgazdaság intensivebb, csak is ezen esetben fog a föld értéke és a lakosságnak életképessége emelkedni, csakis ez esetben leszünk képesek a talajnak visszaadni azt, a mit tőle el-

vontunk. És mégis hogy állunk e tekintetben?*) Marhaállományunk nem csak hogy kisebb mint az 1848 előtti, hanem évről évre csökken. Mi e tekintetben a Németbirodalom, Dánia, Skandinávia, Svajcz Belgium, sőt még az Osztrák tartományok mögött, tehát oly országok mögött állunk, melyek nem nevezik magukat nyers termelő mezőgazdasági államoknak. És annak dacára, hogy legelőinknek nagyobb részét felszántottuk, hogy erdeinket kivágjuk, nyers terményeinknek kivitele tízszer annyi, mint 1848 előtt volt. Nyers terményeink kivitele képezi egyetlen nemzeti jövedelmünket s ijedve és aggódva kell szemlélnünk, hogy még ezen egyeden nemzeti jövedelemre nézve is nem vagyunk képesek versenyezni azon államokkal, mint Oroszország, Amerika, Románia, melyek kiterjedtebb talaj, nagyobb marhaállomány, gyéresebb lakosság és egyéb idevágó

*) A következő számok kellőleg fogják a mondottakat illusztrálni: 1831-40-ig Magyarország évenként átlag mezei termelvények- és lisztben exportált valamivel többet két millió mázsánál. 1869-75-ig Magyarország kert- és mezei termelvényeiből stb. 21 millió vámmázsát exportált. A kivitel tehát gabona és mezei termelvényekben 1840 óta több mint tízszeresen növekedett. Úgy a mezőgazdaság mint a nemzetgazdaság szabályai szerint a marhaállománynak is megfelelő arányban kellett volna szaporodni. De marhaállományunk, nemcsak hogy nem növekedett, hanem fogyott. Fényesnek 1842-ben megjelent számításai szerint Magyarországon és Horvátországban 1 n.-mérőföldre átlag 980 drb szarvasmarha jutott. Koneknek 1868-ban megjelent statiszticája szerint Magyar- és Erdélyországban 1 n.-mérőföldre átlag már csak 965 szarvasmarhát számítottak. Keletnek a 70-es évek elején megjelent kimutatása szerint a magyar korona országai-ban már csak 942 szarvasmarha jutott 1 n.-mérőföldre. Marha-állományra nézve Magyarország csak a 19-ik helyet foglalja el Európa 29 állama között. Tehát hátramaradt nemcsak Szerbia, Románia, Oroszország, azaz nyerstermelő és földművelő országok mögött, hanem hátramaradt iparos országok mögött is, mint Turingia, Wurtemberg, Poroszország stb. Érdekes e tekintetben faggyú-kivitelünk: 1831-40 csupán a Lajtán túl vittünk évenként átlag 13 ezer mázsát. 1841-50 csak 10 ezer mázsát. 1869-73 csak 8 ezer mázsát. Tudjuk, hogy viszont cserében csak nem minden gyártmányt a külföldről keH behozunk. 1869 73-ig, hogy csak egy példát említsek, Magyarország minden esztendőben átlag kiadott, t. i. csu”pán szövő és kötött árukért 106 millió frtot. Magyarország, mely nyerstermelő, és mezőgazdasági földnek nevezetik, melynek talaja kitűnő dohányt természet, melynek kitűnő árpája, jó répája van stb. 1869-73 évenként átlag behozott bő-röket és prémeket 9, czukrot 7, dohányt és dohánygyártmányokat 6 és fél, bútor és asztalos munkákat 3, sört körülbelül 1, szappant és gyertyát körülbelül egy fél millió firtért stb., avagy más szavakkal, kiviszszük nyers terményeinket, bú-zánkat, gyapjúnkat, marháinkat, árpánkat, még hulladékainkat is *olcsó* árakért, melyeket a gazdagabb külföld a keresetet nélkülöző Magyarországra szab; de annál *drágább* közlekedési és vasúti tarifák árán, melyeket szintén mi fizetünk,

tényezőknél fogva extensívebb módon gazdálkodhatnak, olcsóbban termelhetnek s exportálhatják terményeiket. A ki csak kissé foglalkozott ezen kérdésekkel, ki csak kissé nem restéi felettök gondolkodni, tudni fogja, hogy már egyesegyedül ezen jelenség egyéb közgazdasági monstrosításokat nem is tekintve nem jelent mást, mint csekély pénzünknek kiszivárgását, a talajnak kimerülését, elszegényedést pénzügyi és közgazdasági tönkremenést.

II.

Azt mondják, nincs ország melyben oly nehéz lenne elfogulatlanul írni a szabadságról, liberalismusról, mint Magyarországbán.

s melyeket szabályozni nemzetgazdaszaink bölcsesége és a laissez faire elve kedveért elmulasztottunk. Ugyanezen nyers termények egy részét aztán gyártmányok mint szótt és kötött árúk, bútorok, sör, szappan és gyertya, sőt fűnyűzési cikkek alakjában és pedig drága árákért és drága közlekedési tarifákkal ismét visszaveszszük, mert a vámközösség az osztrák ipart védi, Magyarországon még a legtermészetesebb iparágak lábrakapását lehetlenné is teszi, és Magyarországot kényszeríti szükségleteit az osztrák monarchiában vásárolni. Mindez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy nincs nemzeti iparunk, hogy nyers terményeinknek sincsen biztos piacza, hogy a nyereség a külföldi vállalkozó- és munkásnak jut, hogy a pénz kiszivárog, (persze ez utóbbi nem teszen semmit, hiszen ezért cserébe kapunk értékeket, szívünk rossz és drága szivarokat, iszunk pilseni, schwechati és jaroschaut sört, fogyasztunk külföldi szappant, gyertyát, papirost, fűnyűzési cikkeket, a mi a Smithianusok tanai szerint tiszta nyereség, a mint ők ezt többi között egészen komolyan állították). Mindennek következése továbbá az, hogy a mit évről évre a földtől elvonunk, nem vagyunk képesek a földnek visszaadni, nyers terményünk hulladékaival a külföldi marhákat hizlaljuk, a külföldi földet trágyázzuk, mezei gazdaságunk sem extensív, sem intensív, hogy nemzeti productionnk alig áll másból, mint hogy anyaföldünknek erejét, fő és egyedüli tőkénket, mondhatni árusítjuk el. Gyakorlati népek, mint az angolok, amerikaiak, németek, olaszok, az ily rendszert egyszerűen rablógazdaságnak szokták nevezni, minálunk ezen rendszer tudós védőkre talál. A statistical adatok merítvék: „Ausweise über den Handel von Oesterreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen und mit den anderen österreichischen Provinzen in den Jahren 1831-40. Vom Rechnungsdepartement der k. k. allgemeinen Hofkammer”. – „Ausweis, über den auswärtigen Handel Oesterreichs in den Jahren 1851-61. Vom Rechnungsdepartement des k. k. Finanzministeriums. Abtheilung für die indirecte Besteuerung”. – „Ausweise über den auswärtigen Handel der österr.-ung. Monarchie im Sonnenjahre 1873-74 von der k. k. statistischen Centralcommission” – Továbbá „Magyar statistical évkönyv”, szerkeszti és kiadja az Orsztr. magy. kir. Statistical hivatal, stb.

Először is szabadságszerető nép vagyunk. Ez vérünkben van. Másodszor a liberalizmus divatos.

Más országokban igaz, hogy lekezdte magát járni ezen divat. De hát a divat is, mint sok egyéb, kissé később szokott hozzánk jutni. Ismerjük a divat hatalmát. Hát ha még oly divatról van a szó, mely annyira nemes indokokon alapszik. Miután egy évezreden át uralkodott a feudalizmus, az egyenlenség, az önkény – lelkesülve karolta fel az emberiség egyik nemesebb része az ellenkező tanokat. Nem kell csodálkoznunk, ha az új tanok bíráló nélkül fogadtattak el. Létezik azonban még *egy* harmadik ok, melynél fogva felette nehéz dolog, minálunk szabadság és liberalizmussal tárgyi, lagosan foglalkozni.

Egyik költőnk „aczélből gyúrt ő kemény nemzetnek” nevezett bennünket; s bármit is mondjanak keleti indolentiánkról, tagadhatlan, hogy ha egyszer neki melegedtünk, hamarébb és határozottabban tudunk cselekedni, mint pl. a német. Es mégis, ha mai nap közügyeinket élesebb szemmel vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy alig van ország, melyben oly nagy mértékben uralkodnék mindenütt a phrasis, az üres doctrina, a chablon. Csak az adóvégrehajtó képez e tekintetben kivételt. Itt már a rideg realitással találkozunk. Valamely polgármester elgazdálkodik a város vagyonát, meglopja a pénztárt. Ha kérdőre vonatik, előáll fényes dictionál önkormányzatunknak sérthetlenségéről, autonómiánk szentségéről. És nem találkozik senki, a ki szemébe kaczagna. Valamely miniszterelnök országgyűlési többséget „csinál” magának, a legnagyobb nyomást gyakorolja hivatalnokai által, végre legalább szemet huny, ha hívei hamisítanak, vagy erőszakkal élnek. Az országházában aztán minden válságos perczen mint ultima ratióval előáll az ország többségével, mely előtte szent, melyet ő tolmácsolni s követni köteles, még akkor is, ha „nem szívesen” tenné.

Es a tisztelt honatyák, ámbár különben alig van előttük kedvesebb dolog, mint valamely jó tréfa vagy egy kis „hecz”, nem vesztik el komolyságukat. Máshol is találkozunk a phrasisal. De mégis csak sallang, mellék dolog maradt. Nálunk sok esetben a phrasis a fő dolog. Persze hogy a legszebb phrasis a tényeket elsimítani ép oly kevéssé képes, mint az üres ígélet kiengesztelni, az éhező gyomrot.

Tizennégy esztendeje, hogy modern alkotmányunknak és modern parlamentari sinusunknak örvendünk. Jellemző, talán végzetes

jelentőségű, hogy nem mint azelőtt az ellenzék, hanem a kormány-párt dicsekszik, sőt hivatalosan tűzte homlokára a „szabadelviű” firmát. És a közönség? azt kérdi, hová jutottunk, és hová kell jutnunk, ha a dolgok az eddigi kerékvágásban maradnak. Álig múlt pár esztendeje, hogy báró Sennyeyt mint a „fekete reactió” rémképét tüntette elénk, kevés kivétellel, csaknem az összes publicistica. Most midőn Sennyey a pozsonyi mandátumot elfogadta, a sajtó megfordítva kevés kivétellel megjelenését az országházban felette üdvös és kívánatos dolognak nyilatkoztatta ki.

Európa több államain bizonyos reactionalis áramlat vonul végig., mely áramlat még a francia köztársaság tógájának ránczaiban is elég érezhetőn játszik. Az emberek azt kérdik, nem hozta-e nekünk a liberalismus a roppant hadsereget, a roppant adót, a szédelgést, a corruptiót, az elszegényedést?

Es épen a radicalis pártok, mint pl. a social-democraták rohanót fújnak a modern állam ellen, és azt állítják, hogy az egész modern úgynevezett liberalismus parlamentjeivel s felelős ministereivel nem egyéb hazugságnál és ámitásnál. A ki korunknak jelenségeit figyelemmel kíséri, az nem zárkozhatik el azon meggyőződés elől, hogy a jövő kornak mozgalmi és harczi nem lesznek mások mint azon válság, melyet a liberalismus tévedései idéztek elő. Legyünk éberek és vigyázók, nehogy az emberiség ismét a másik elentébe csapjon át. Tudjuk, hogy a szabadság mánora után a Caesarok, a tyrannok, szoktak jönni, főleg ha a szabadság nem felelt meg azon várakozásoknak, melyek hozzá fűződtek. Hiszen nem lehetetlen, hogy a reactio azt is el fogja venni tőlünk, a mit a szabadság szépet, jót és üdvöset hozott. Mert igenis, itt az idő határozottan kimondani, hogy *a szabadság kora megbecsülhetlen javakkal ajándékozta meg az emberiséget, de egyszersmind szomorú köztévedésekkel is.*

A megbecsülhetlen javaknak egyikéhez számíthatjuk az *eszmé szabadságát, a türelmességet.* Egy másik hatalmas vonzerő, melylyel az emberek a liberalismus iránt viseltetnek, abban rejlik, hogy a liberalismus a *jövőbe* tekint, hogy a *fonállá bajokon segíteni akar.* Mi tette a conservalismust annyira népszerűtlenné?

Az, hogy azt állították róla (mennyire történt az joggal, most nem akarjuk bírálni) miszerint főtörekvése a fonálló dolgokat conserválni. Minthogy pedig a fen álló állapot okban tagadhatlan igen sok a rossz, a kiáltó igazságtalanság, s mivel az emberiség Scho-

penhauer és a földi örömek gyarlósága daczára helyzetének javítására mindig törekedni fog, természetesen kell találnunk, hogy bizonyos körülmények között az emberiségnek rokonszenve azon tan felé fordul, mely a fennálló rossznak megszüntetését tűzi ki céljául még akkor is, ha az eredmény a törekvésnél és jó szándéknál egyebet felmutatni nem is tudna.

A mi a vélemény szabad nyilvánítását illeti, nem akarom most e helyen érinteni, hogy az nem volt mindig attribútuma a szabadságnak és a szabadságért megindult mozgalmaknak, hogy pl. a convent az emberi jogoknak declárálása mellett guillotinoztatta a más véleményűeket; míg absolut, de felvilágosult fejedelmek, mint II. Frigyes, József császár mások véleményét tiszteletben tartották. Nem akarok e helyen erről szólni, mert tagadhatlan, hogy a szólás-, sajtó, s lelkiismereti szabadság egyik program pontját képezi a liberalismusnak, és pedig olyan pontját, melylyel az emberiség, legalább gondolkodó és törekvő része, mindig rokonszenvezeni fog.

Először az emberek olyanok mint az asszonyok: könnyebben viselik a bajt és terhet, ha „kipanaszkodhatják” magukat. Okos ministerek és fejedelmek igen jól ismerik az emberek ezen tulajdonságát. Nem egyszer csakis azon oknál fogva engedték meg a parlamentek behozatalát, mert tudták, hogy azok az elégedetlenségnek igen czélszerű szellentyüi. Oroszország a censura, de egyszerűsmind a nihilismus és a titkos és legveszélyesebb összeesküvések hazája. Van azonban a vélemény szabad nyilvánításának egy másik, valóban megbecsülhetlen értéke. Bármennyire fáradozzék is az emberi elme, relative jobb eszközt nem tud feltalálni az igazság felderítéséhez, mint ha a véleménynek szabad tért enged. A legügyesebb és szabad szellemben szerkesztett apparatus sem fogja elkerülhetni az egyoldalúság és részrehajlás veszélyét. (A mi a szabad sajtó bizonyos kihágásait illeti, meggátlására léteznek más és pedig hathatósabb eszközök, mint maga a vélemény szabad nyilvánításának korlátozása.)

De szóljunk már most a Liberalismus tévedéseiről. A liberalismusnak egyik *főtévedése nem kisebb és nem nagyobb tárgy mint épen a majoritásokról szóló tana* és ama sok mindenféle, a mi evvel szorosán összefügg. Téves a liberálisoknak azon hite, hogy legjobb mindenben a *dolgoknak szabad menetet engedni*, a dolgokat magukra az emberekre bízni. Egy nagy hibájok a liberálisoknak az, hogy *céljaik megvalósítására hamis eszközöket választanak*, név-

szerint pedig az itt mondottakból folyó nézetük, hogy a *szabadságnak és hamis jólétnek nincs jobb biztosítéka, mint a szabadság maga*. Mielőtt a tisztelt olvasó a követ, melyet kétségkívül már föl-emelt, reánk dobná, engedje hogy a többségről tett nézetemet oda módosítsam, hogy vannak számos esetek, melyekben a többséggel való eldöntés igen nehezen lenne pótolható más mód által. En a majoritásokról szóló tant azon szempontból tartom tévesnek, *a meny-nyiben a liberális iskolák azt mint panaceát, mint eo ipso leghelyesebb módot, mint olyas valamit állítják oda, a mit mindenkor és mindenütt lehet és kell alkalmazni*. Valóban furcsa! Ha azt kérdezzük az az emberektől, váljon több jó vagy több rossz ember van-e a világon, tíz ember közt legalább is kilencz azt fogja felelni, hogy több rossz ember. És mégis a politikai és társadalmi világban a dolog egyszerre egészen másképen lenne? Valóban feltehetni, mondják a szabad- elvűek, hogy a dolgok mindig legeslegjobban fognának menni, ha a dolgoknak szabad menetet engednénk, ha az emberekre magukra biznók. A liberálisoknak eme hite annyival feltünőbb, mert az egész világtörténetben nem találkozunk egyetlen egy példával sem, a melyben az emberek mint valóban *egyenjogú polgártársak üdvös módon intézték volna el a közügyeket*. A hellen és római köztársaságokban szabadok és rabszolgák voltak együtt.

A szabad hellének, ha nem küzdött a csatatéren, könnyű volt a gymnasiumokban teste összhangzó kifejtésére naponta órákat szentelni, majd bölcselkedni és a szép művészeteknek élni; a rómainak könnyű volt szónokolni, politizálni, a circusbán és a színházban mulatni és dőzsölni, ha a rabszolga végzett helyette minden alárendelt piszkos és nehéz munkát. A velencei és genuai köztársaságokban egyes hatalmas és gazdag „clique”-ek uralkodtak. Mennyit írtunk évezredes alkotmányunkról! De azt tudtommal igen ritkán említette valaki, hogy ezen alkotmány úgy állott fel, hogy az egyik osztály, még pedig a kisebbik, bírta a hatalmat és a dicsőséget, míg a másik osztály dolgozott és adózott. Valamint arra sem emlékszem, hogy valaki különösen figyelmeztetett volna reá, hogy, *épen modem* alkotmányunk daczára és annak birtokában lévén, jutottunk a jelen szomorú helyzetbe. Angliát az alkotmányos szabadság hazájának szoktuk nevezni. És mégis, mit látunk ott? Az angol alkotmányi tulajdonképen csak a 200,000 gentry és nobility családok alkotják.

A gentry-t és nobility-t csak az Ősiség tartja fen, mely ősiség sok-

kai szigorúbb alakban gyakoroltatik, mint a magyar ősiség az úgynevezett régi időben. A vagy az első szülött fiúra száll a többi gyermekek kizárása mellett. Amerikában szintén a legújabb időig rabszolgaság állott fön. Majdnem egy századdal tovább, mint a feudalizmus a francia monarchiában. Éjszak-Amerika egyébiránt nem lenne Amerika, ha egyrészt a nagyszerű bevándorlás nem hozna szakadatlanul új meg új egyéneket és er'5ket, és ha másrészt Amerika a vörös „felebarát” tervszerű kiirtása által nem nyert volna eddig folyton új szűz territóriumokat. Különben is nem létezik az ó-világon állam, melyben oly mértékben uralkodnék a pénz és a corruptió, mint az amerikai köztársaságban, a mint ezt igen jól tudják mindazok, a kik Amerikát jobban ismerik, mint a minőnek a felületes „doctrinaire Laboulaye”-nek bár vonzó alakban írt, de a dolgokat teljesen hamis színben élőkbe tüntető „Paris Amerikában” című regénye mutatja. A liberálisok abban tévednek, hogy úgy látszik Aristoteles mondását „forma dat esse rei” nagyon is szószerint értelmezik, mert többre s *főlebb helyezik a formát lényegnél.* (Talán azért játszik oly nagy szerepet az üres phrasis a liberalizmusban?!)

„Köztársaság nem létezik republikánusok nélkül.” Ezt állítja egy igen ismert közmondás, és mégis úgy látszik, hogy a liberálisok ezen igazságot igen ritkán tartják kellőleg szemök előtt. Illusztráljuk azt egy példával? Hoznak valamely választási törvényt – megengedjük van benne census, qualificatio is – (mely melleleg legyen mondva, az országnak értelem, műveltség, jellem és fajban nagyon is eltérő lakosait egy kaptafa szerint méri.) És mégis bizvást állíthatjuk, hogy ezen census, ezen qualificatio daczára, a törvényhozó és annak utódai nem foglalkoztak azon kérdéssel, hogy kik tulajdonképen azok, a kik ezen választási törvényt gyakorolni fogják.

Mert az épen nem mindegy, ha például a közönség nagy része közönnyel viseltetik a kérdéses politikai aktus iránt; valamint az sem közönyös, ha a választási urna elé oly közönség gyüle, melynek eszmemenete, kívánságai és érdekei, továbbá az állam és társadalomról való fogalmai a legkülönbözőbb irányokban keresztül kasul fűződnek számos centrifugális irányban ágazván szót. Hogy valamely alkotmány testté és vérré váljék, arra nézve okvetlenül szükséges, hogy a közönség öntudatosan-határozott számú konkrét, practicus értékkel bíró programmok, czélok körül csoportosuljon. - Másodsor szükséges, hogy a közönség az ily határozott eszmékért szívósan küzdeni képes legyen. A hol ezen öntudatos csoportosulás

és kitartó küzdés nincs meg, rendszeren az fog történni, hogy a fenálló hatalom minden alkotmányos czifraság daczára absolute fog uralkodni.

Hány európai alkotmányban látjuk ennek élő példány képét? Vagy p. az történik, hogy tisztán személyes indokok, a legalacsonyabb niveau-η álló nemei a korteskedésnek lesznek irányadók. Erre nézve sem szükséges példa végett messze barangolnunk. Avagy azt fogjuk tapasztalni, hogy egy rétege a társadalomnak, egyik osztálya fogja a hatalmat gyakorolni, vagy legalább a közügyekre döntő befolyással bírni, épenséggel nem azért, mivel ezen osztálynak törekvése, programja a hazára nézve legüdvösebb, legczélszerűbb, hanem *azért, mert ezen osztályban legtöbb összetartás, legtöbb testületi szellem létezik.* Azért uralkodik Angolországban a gentry és nobility, azért a legnagyobb hatalom Belgiumban, mely a világon a legliberalisabb alkotmányt bírja, a katolikus egyház, ugyanabban ismét a clerus és ezek között ismét ugyanazon okból a jezsuita rend. Azért uralkodnak a délamerikai köztársaságokban a bár maroknyi legénységet számláló hadseregek, vagyis azok, a kik ezen kis ármádiákat megnyerni, bennök testületi szellemet fönntartani tudnak. Azért uralkodnak Amerikában a pénz és a financierek. Egy nagyobb vasút-társaság igazgatója nagyobb úr mint az egyes államok kormányzói, és több befolyást gyakorol, mint azoknak képviselőtestületei.

Egy körmönfont gazember, mint Gould Jay saját üzletei céljából egész New-Yorkot képes volt büntetlenül terrorizálni és kiszákmányolni és pedig oly módon, hogy még Grant elnök is alávetette magát céljainak. Ha ezen tőkepénzes „clique”-ek gyakran hatalmukat megosztani kénytelenek ügyes, merész agitátorokkal és „faiseur”-ökkel, kiknek egyik typusát a szemem szedett gazemberben, Tweed-ben találjuk, ki az irlandiak és az általános szavazati jog segélyével évek hosszú során át terrorizálta szintén New-Yorkot, ennek oka egyebeken kívül abban található fel, hogy a tőke emberei között legkevesebb testületi szellem szokott uralkodni, csak a haszon lévén az irányadó. Azért látjuk, hogy ott, a hol privilegizált osztályok gyakorolták az alkotmányokat és avval saját hatalmukat, saját önállóságukat védték volt, az alkotmány még igen erényes uralkodók túlkapásai elöl is biztosítva volt. Míg ott, hol a nép maga gyakorolja az alkotmányt, azt annyiszor tiszta comédiává aljasodni látjuk. Többször említettük már a testületi szellemet, az összetar-

tást. Ez pedig szinten olyasvalami, a mivel a liberális doctinaire, a liberális filister igen ritkán szokott számolni.

És mégis milyen fontos tényező ez; a ki a politikai életben működött, eléggé tapasztalhatta, mily nehéz azon „mixtum compositum”, melyet nagy közönségnek neveznek, bizonyos eszméért lelkesíteni, még akkor is, ha a dolognak az előnye kézzel fogható lenne. Hát ha még a legkisebb s legcsekélyebb áldozatra is számított? Hiszen a mindennapi tapasztalat mutatja, hogy az ámitás, a legszemtelenebb szédelgés, még aránylag legkönnyebben talál az úgynevezett nagy közönségnél talajt.

Holott tudunk esetet, hogy oly országokban, melyekben testületi szellem uralkodott, ha azon osztály meg tudott bizonyos eszme mellett melegedni, azt még akkor is sokkal hamarabb érvényesítette, ha ezen eszmének valósulása az osztálynak saját érdekét, annak további főállását tette lehetetlenné. Hiszen Magyarország legújabb története legfényesebb példányképe az itt mondottaknak. A régi diéták, melyekbe tekintetes karok és rendek az ő régi táblabíráikkal testületileg küldték instructióval ellátott követeket, belső és külső politikában sokkal radicalisabbak voltak, mint a mostani népképviselőten alapuló országgyűléseink.

Hiszen ilyen régi diéta volt az, mely éppen úgy mint az általunk leírt francia család, a szabadság és egyenlőség kedvéért önkényt feláldozta előjogait.

Ezen nemesség cselekedete pedig még költőibb, romanticusabb volt, mint ama francia családé. Magyarorszában nem volt semmiféle pressió alulról. Ellenkezőleg ezen osztálynak, hogy áldozatát hozhassa, még küzdeni is kellett a kamarillával, melyben sokan azon nézetben voltak, hogy könnyebb egy pár százezer nemessel pactálni, mint az egész nemzettel. Vigyázzanak a mi doctinaire liberálisaink, hogy a valóság ne mutassa mindinkább éppen az ellenkező eredményt.

Tudom – az olvasó önkénytelenül és megdöbbenve fogja kérdezni: tehát valóban éppen az ellenkezője annak, mit a demeratia állít, az igaz? Mi erra egyszerűen azt feleljük, hogy a mit eddig felhoztunk, nem volt egyéb ismert tényéknél. De még azon esetben is, ha saját magunkkal szeretnők elhitetni, hogy még sincs talán egészen úgy, vagy legalább a jövőben a dolog másképp fog lenni; a felett már nem lehet a legcsekélyebb kétség sem, hogy valódi alkotmányos életet nem képzelhetni a nélkül, hogy a közönség concret

eszmé körül ne csoportosuljon, a pártban bizonyos fegyelmet fentartani, ezen eszméért némi áldozatot hozni képes ne legyen. Volt alkalmunk reá mutatni, hogy hazánkban ezen feltételnek földmivelő népünknek azon része felelt meg, aránylag még leginkább, mely csekély szellemi és anyagi eszközei daczára szívósan állott a szélső baloldal zászlaja mellé. Mennyire nincsenek meg ezen feltételek az ország többi lakosságánál, erre lesz alkalmunk röviden reflectálni.

Meglehet, hogy az itt mondottak nagyon eltérnek a szokott divatos jelszavaktól, hogy épen úgy a liberális tudós, mint a liberális filister eszmekörébe épen nem fognak beleilleni. Elismerjük azt is, hogy az itt közölt tények nem alkalmasak az emberbarátot és az idealistát megörvendeztetni, hogy általában nem képezik az emberi tragicomédiának örvendetes üdítő részét. De már hiába; az emberi siralom völgyében igen sok, nem örvendetes dologgal találkozunk.

A betegség, a halál sem örvendetes dolgok.

És mégis mit tartanánk oly emberről, a ki nem akarna ezekkel számolni? Ebből természetesen korántsem következik, hogy meg kell nyugodni a dolog menetében; hogy kár és hasztalan lenne rajtok javítani akarni, a mint a tiszta practicusok, az önzők, a közönyösök és a lelketlen emberek váltig állítják. Hiszen épen a liberalismus az, mely a „laissez aller” alkalmazása által jut ilyen eredményekhez. Az államférfinak, ha azt akarja, hogy működését az utókor megkülönböztesse valamely üzletember vagy kártyajátékos ügyességétől, soha sem szabad nélkülöznie az eszményi *czélt*. De az *eszközök* választásánál gyakorlatinak kell lennie, különben sokszor az ellenkezőjét fogja elérni annak, mint a mit akar. Láttuk, hogy épen itt rejlik a liberalismusnak leggyengébb oldala. Valamint naponta tapasztalhatjuk hogy ezen rendszer az, mely legtöbb tért nyújt a „phrasisnak”, az „üres doetrinalismusnak”, az „álhumanismusnak” és a „politikai hypocrisis” számos nemének.

A mit különben a nagy közönségről és a többségről mondtunk, az nincs ellentétben avval, hogy a véleménynyilvánításnak minél szabadabb tért vindicáljunk. Más dolog az eszmék harcza, és más dolog egy kerületet adminisztrálni, egy ország számára törvényeket hozni, egy államot kormányozni. Azért, hogy az eszmék harczat kívánatosnak tartjuk, korántsem következik, hogy kívánatos lenne az is, hogy két intézmény, melyek különböző eszméknek képviselőji, pl. az állam és egyház, harcztot vívjanak egymással és ezen czélra külön választassanak, egymással szemközt állíttassanak. Azért,

hogy az eszméknek, véleményeknek szabadságot kérünk, korántsem következik, hogy a „laissez faire” elvét a közgazdaságban is kell alkalmazni, mert itt már a tőkének, a gazdagabb embernek, tetteleges -uralkodását jelenti a szegényebb felett. Az eszmék világában történt és történhetik, hogy világmozgató új tan utat tör magának, bár csak szegény sorsú népek fia mondotta ki.

A politikában azonban – ha arra várunk, hogy a leghelyesebb intézkedés, mint a timsó a vízben jegecsesüljön, ha a dolgot magára hagyjuk, oly factorok fogják húzni a hasznot, melyeknek nevök nem a népek és az emberek jóléte.

III.

Mi a főoka hazánk jelen helyzetének?

Természetesen Tisza Kálmán! Ezt bizonyítják legalább parlamentünkben, így vezérezkikhez csaknem napról-napra több mint fél tucat fővárosi lap.

Magyarország jelenlegi ministerelnöke nem azon egyének közé tartozik, kik rokonszenvet szoktak kelteni. Tagadhatlan, hogy ő felelős a helyzetért, a mennyiben egy államférfiú sem kerülheti ki a solidaritást azon situatióért, melynek élén állott. És mégis nem lehet őt a baj főokának mondanunk. Ő csak *typusa* korának és a társadalom bizonyos rétegének, bár kitünőbb kiadásban, hiszen” ő nem „derangirozott”, privátjelleme tiszta, munkaképességét, idegeit még ellenfeleinek is tisztelni kell.

Az hogy Tisza csak *typusa* korának és a társadalom bizonyos rétegének, ez mentsége és egyszersmind azon sújtó vád, melyet az utókor felette hozni fog.

Avagy nem volna úgy? Váljon nem csalódás-e azt hinni, hogy *csupán személyváltással* tudnánk segíteni helyzetünkön? Mi alig hisszük, bármennyire fűződjük is rokonszenvünk és tiszteletünk az új személyhez? Váljon kevesebb adót fogunk-e azután fizetni? Van e biztosítékunk, hogy az új kormány nem fog szemet hunyni „bizonyos” municipiumok, „bizonyos” – hogy nagyon gyengén fejezzük ki magunkat – nem correct eljárásaival szemben, főleg, ha oly municipiumról van szó, mely úgy tudja intézni a dolgot, hogy mindig csak a kormánynak hű barátai küldetnek az ország házába? Biztosak vagyunk-e, hogy az új kormányban meg lesz a szükséges erő és bátorság hogy át lesz-e hatva a kérdés horderejétől, ha

megjön az új kiegyezkedés ideje, és ha igen, meg fogja-e lelteni a parlamentben a nélkülözhetlen támaszt?

Általában mi biztosítja a kormánynak a többséget? Nem lesznek-e ők is kénytelenek „ezen” töredékkel pactálni, „ama” fractió érzékenységét kímélni, „ama” csoport kívánságaival, ambícióival számolni? Mi biztosít bennünket arról, hogy a nélkülözhetlen parlamenti köteleesség teljesítése, a többség együtttartása nem fogja-e az új kormányt is tétlenségre, sőt programtalanságra kárhoztatni?

Igaz, ez mind úgy van, így fognak szólni egy másik táborban, azért látod, hogy *nem a személy*, hanem a *közös ügy* főoka a bajnak. Csak haszontalan pribék fogja tagadni nagy horderejét annak, ha az uralkodó ház iránt való lojalitás teljes fentartása mellett, egy nép organicus fejlődése külső érdek, külső befolyás által minél kevesebbet gátoltsák. Hiszen láttuk, hogy nem is politikai, nem is katonai, hanem tisztán gazdasági kérdésben a túlsó fél érdeke és befolyása Magyarországnak csaknem életfonalát akasztotta meg. És mégis van valami, a mi nagyobb baj, mint Tisza Kálmán és a közös ügy, van valami, a mi veszélyesebb mint Bismarck meg a muszka, mint a germanisatio és a panslavismus. Ez a baj pedig az, ha egy nemzet *bensőleg beteg* és ha életveszélyes betegségének symptomáit érzi ugyan, de nem meri bevallani. Mert, ha egy katona egy tízszeresen erősebb ellenséggel szemben indái a csatába, ez bizonyára nem kedvező helyzet: mert valószínű, hogy vagy el kell futnia, vagy elfogják, vagy megölik. De ha a katona már a halál csiráját hordja keblében, akár elvész a csatában, akár megmenekül, otthon is kínos betegség és a halál várakozik reá.

Bármily tisztelettel viseltetünk a szélsőbal programja, s általában törekvései iránt, mégis tévedés lenne azt hinni, hogy a közjogi program megvalósításával egyszersmind ezen körjelenségek is meg fognak szűnni. Nem üres szavak azok, melyeket itt használunk. Szolgáljon magyarázatul egy pár példa. Váljon egy önálló Magyarországnak a mimicipiumok nem lesznek többé mindenféle visszaéléseknek színhelyei? Váljon nem hallottuk-e sokszor a baloldal soraiból a smithianismust védelmezni, holott a világ régen tisztában van a felől, hogy ezen tan nem jelent mást, mint a pénztőke uralmát, mely uralomról viszont azok, a kik alatta szenvednek, azt állítják, hogy könyörületlenebb, mint a régi feudalismus. – Hiszen a „laissez faire” következetes alkalmazása mellett az önálló vámterületben is csak a szerepek lennének cserélve, Most Magyarország

Ausztria gyarmata, akkor pedig Ausztria is a külföld gyarmatává válnék. És az ebből reánk háramló haszon valóban nem lenne elegendő közgazdasági súlyedésünket fentartani. Válgjon nem hallottuk-e a szélső padokról, és pedig ismételve a „szabad egyházat a szabad államban” dicsérni? És válgjon mit eredményezne ezen doctrina? Harczot idézne elő állam és egyház között, mely sem az egyikre sem pedig a másokra nézve nem kívánatos; harcz támadna az egyház kebelében is, és mindig nagyobb lenne az úr az egyház egyik része és a hívek másik része közt, végre oly agitatókra, oly irányokra nyújtatnék hatalmas és széles tér, melyek bizonyosan homlokegyenest ellenkeznének avval, melyet a szélső baloldal férfiai jó és nemes szándékukban elérni akarnak. Holott a régi historiée fejlett viszonyban béke uralkodott az állam és egyház között, és az egyházban magában is. Es az egyház tekintélye valóban kellőképen meg volt óva.

Mi ezen példákat sok egyebekkel szaporíthatnók, például az általános szavazatjog, a szabad oktatás és sok egyéb példák sorából, melyeket a „hamis idealismus”, „álhumanismus”, a „doctrinarismus”, sőt gyakran egyenesen a képmutatás, a titkos reactió és a rossz szándék szül. De azt hiszem, hogy a felsorolt pár példa is elegendő. A szélső baloldal férfiai ugyanazon hibákat követik, mint a liberális iskolák legtöbbsike. Azt hiszik, hogy nincs jobb és üdvösebb szer, mint „mindenüvé és minél több” szabadságot engedni, üd^r, jólét és a szabadság maga, csakúgy maguktól fognak virítani, mint a lilium a mezőn. A népjellemmel, a nemzettest bizonyos körjeleivel, ha t. i. olyanok előfordulnak, számolnunk kell, ha nem akarjuk, hogy a doctrinarismus épen annyit rontson, mint a mennyit a programul megvalósulása esetében jót hozna, ha nem akarunk úgy járni mint a katona, ki bátor küzdése daczára a csatatéren élve maradt, de nem tudván, vagy nem akarván belső betegségét gyógyítani, vagy életmódját tekintettel arra berendezni, hosszas és nyomorult halál érte a bűzös szobában.

Melyek ezen körjelenségei a nemzetnek?

A nemzet ezen belső körjelenségei, s a jelen helyzetnek nézetem szerint főokai a következők:

Először a középosztályok rohamos pusztulása;
másodszor, hogy alkotmányos főintézményünk, t. i. a municipalismus és parlamentünk üres formává sülyed, hogy más politikai intézményeinkben is az üres doctrinat látjuk uralkodni;

harmadszor közgazdasági süllyedésünk és egészen ferde közgazdasági politikánk.

A mihez még hozzá tehetjük, hogy nem akarunk, vagy nem merünk helyzetünk ezen főokainak szemébe nézni, hanem bizonyos elcsüggedéssel és fatalizmussal hagyjuk a dolgokat süllyedni ama végzetes lejtőn.

A mi középosztályunk tönkre menését illeti, azt fogják mondani, hogy nagyon tragicus dolog lehet ezen osztály tagjaira nézve, de nem szerencsétlenség az egész országra nézve. Mert fognak jönni új emberek, új társadalmi rétegek, kiknek az új kor előnyt és nem hátrányt hozott, vagy kik jobban megállják a sarat. Nézzük már most, hogy áll a dolog a *valóságban*. Itt azon osztályról van szó, t. i. a gentryről és a városok volt polgári osztályáról, mely csaknem egy évezreden át vezette az ország sorsát. Ezen osztály, finandális romlása daczára még huzamosbb ideig befolyást fog gyakorolni a politikai életben, és pedig először évszázados traditio és szokásnál fogva, mely a valóság világában sokkal hatalmasabb dolog szokott lenni mint a theoria, hatalmasabb mint a „csinált” igazság maga.

Ez az osztály fogja gyakorolni befolyását, továbbá azon oknál fogva is, mert politikai jelentőségű „új” társadalmi rétegek még nem képződtek, vagy legalább nem oly mértékben a mint az az alkotmányos életben nélkülözhetlen; értsd e kifejezés alatt „oly rétegek képződését, melyek bizonyos határozott politikai programm körüli sorakozni, és a mellett bizonyos következetességgel küzdeni és áldozni képesek és hajlandók legyenek”.

Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy miféle „osztályokat” találunk jelenleg Magyarországon, azt felelhetjük, hogy három társadalmi réteg van, mely több okból kiválik a nagy közönségből. Ezen három osztály a *mágnások*, a *zsidók* és a *parasztság*. Ezekhez még a munkásosztályt lehetne számítani, mely nagy elszántsággal küzd programmja mellett, de melylyel e helyen nem foglalkozunk, mert irányuk a szó teljes értelmében nem hazai, hanem internationalis.

A mágnásoknál legjobban ki van fejlődve az „esprit de corps”. Nagy földbirtokuk és összetartásuk conserválta őket hatalmas és magas összeköttetésekkel bíró, egyik valamennyiért és valamennyi egyért síkraszálló hatalmas osztálylyá. De el lehet mondani, hogy mint *politikai párt* hatalmukat legalább mostan nem vetik latba.

Hiszen tudjuk, hogy még a különböző conservatív fractió is, mely annyi hívet számít körükben, már egy pár esztendeje, hogy a politikai küzdőtérrel távol tartja magát.

A zsidókról, mint vallás és faj által egyesített, kitünő leleményesség- és szívóssággal bíró osztályról, jelenleg csak annyit akarunk megjegyezni, hogy igazságtalanság lenne tolok azt követelni, a mire a gentry évszázados tradíciója daczára sem képes.

A mi a földművelő osztályt illeti, ezen osztályról említettük, hogy ott, a hol nem jutott uzsorás kezekbe, ott a hol el nem kerülkedett, daczára hogy legcsekélyebb anyagi és szellemi eszközökkel rendelkezik, daczára a szolgabíró- és adóexecutornak, a legconsequensebb politikai magatartást tanúsította.

De oly osztály, mely a volt gentryt és polgári osztályt *politikai működésében felváltaná, ily osztály nem képződött.* Ez talán kisebb baj lenne *absolut* államban, de igen nagy baj *alkotmányos* államban. Sőt ez a baj olyas valami, mely az igazi alkotmányosságot ehetetlenné teszi 5 mert hiányoznak azok, kik a politikai jogokat első sorban gyakorolni hivatvák, hiányzik a monarchicus alkotmány láncolatában egy fofontosságú láncszem.

Azaz egy tekintetben persze nem hiányzik, hiszen uralkodik a municipiumban és döntő befolyást gyakorol a képviselőválasztásoknál. – De más tekintetben ne ringassuk magunkat illúziókban. Bármennyire rokonszenvezzünk is a gentry-vel, bármennyire kénytelenek legyünk beismerni, hogy jobban szereti hazáját mint a gazdag bankár, vagy akár a gazdag mágnás, ki ma Bécsben, holnap Parisban lakozhatik kényelmesen – ama politikai összetartás szellemével, mely a legnagyobb szívóssággal küzd és áldoz valamely politikai eszmeért, míg azt megvalósítani nem tudja, ezen szellemmel nem bír többé. Bizonyítja ezt eléggé, hogy mást ne is említsünk, a volt balközépnek dal, dobszó nélkül történt zászló-elhagyása, bizonyítja ezt a fusió, mely állítólagosan belső kérdések megoldása végett kötött és a vámközösséggel végződött; bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a municipiumok többsége, vagy legalább is a vegyes ajkuaké, melyben mégis a gentry dönt, segítették népesíteni a mamelukok padjait; sőt hogy ezen cél elérésében nem igen számos kivétellel, a megye tekintélyes családjai, sőt rendszeren a hangadó emberek, a megyei „fenegyerek” excelláltak; bizonyítja ezt azon körülmény, hogy azok, kik azelőtt büszkén dicsekedhettek avval, hogy sokkal önállóbbak mint a gazdag, magára aranykulcsot és rendeket aggató

mágnás, mostan a szegény, számtalan teher által nyomott földművelő népnek engedte át a szerepet, Magyarországon önálló és ellenzéki pártnak életet adni. Ez pedig nem csak hogy nem baj, a mint a theoria állítja, hanem igen is nagy baj az országra nézve.

Ezen bajnak *egyik* fő okával, t. i. létviszonyaink rohamos változásával foglalkoztunk az első fejezetben. De van ezen jelenségnek még *egy másik* tényezője, melyre nézve már teljesen kiérdekeljük azon vádat, hogy még becsületesen meg sem küzdöttünk vele. – Ezen másik főok *közgazdasági hanyatlásunk*. Hiszen valóban nehéz dolog az embertől azt követelni, hogy egy eszmeért áldozzon előnyt, talán az amúgy is nehezen keresett kenyeret, ha például a hivatalnok gyér fizetéséből nem győzi az élet igényeit, és tegyük hozzá a honi szokások praetensióit; ha az iparosnak nem akad vevőközönsége, mert a külföld a honi piacot rossz, de olcsó árakkal árasztja el; ha a nagy iparban a nagy tőke daczára csak kevés ág, kevés vállalat tud fenállani; ha a földműves a terhek alatt összeroskad, terményei értéke, még ha az Úristen jó termést adott is, évről-évre ingadozik; ha a volt úri osztály, a középbirtokos, évről-évre jobban közeledni látja a csődöt; ha a szellemi munkás koldulni kénytelen; ha minden pang, és az országba fektetett szorgalom, tőke csak ritkán jövedelmez.

Az ily viszonyok természetszerű következése az, hogy a becsületos szorgalom veszít cursusban, de annál inkább elharapózik a szédelés és a nem szolid kenyérkereset mindenféle neme, a mint ezt tényleg naponta hazánkban találjuk. Altaljában nézzünk körüi, kik gazdagodtak meg a legközelebb lefolyt 20-30 esztendő alatt? Először is egy csomó uzsorás. Azután egy még nagyobb csomó mindenféle speculans üzér, egy pár faiseur s olyanok, ki nyilvános állásukat vagyonosodásra tudták felhasználni, egy pár prókátor, a ki érti a mesterséget, hogy kell a népet szipolyázni. Találkozunk aztán még egy pár, a külföldről bejött tőkepénzessel, ki olcsó áron vett terjedelmes földbirtokot, annak kincseit vállalata érdekében kiaknázza, az erdőket kivágja és, ha gazdagságát szaporította, tovább áll, más országba megy lakni, mely ízlésének jobban megfelel.

Követelhetünk mi ezen osztály nagyobb részétől odaadó hazaszeretetet, érett és következetes politikai magatartást? Hogy miképen fogja ezen osztály egyik másik tagja néha fel politikai hivatását, szolgáljon a sok közül egy példa, pedig nem is a kirívóbbak sorából.

Ismertem egy nagy bérlőt, kinek kibérelt földjei két választókerületben feküdtek. A nagy bérlő „a tout prix” politikai szereplésre áhítozott. Ezt pedig úgy teljesíté, hogy a képviselő választások alkalmából ismételve az egyik kerületben egy *baloldali*, a másik kerületben egy *jobboldali* jelölt mellett agitált és korteskedett, pénzzel és borral. Ezen politikai dualismus oka pedig az volt, hogy az egyik kerületben egy baloldali mágnás birtokait tartotta bérben, a másik kerületben a megye irányadó embereinek, kik akkoriban erős kormánypártiak voltak, akart kedveskedni.

A legérdekesebb pedig az, hogy a környék intelligentiája ebben, úgy látszik, semmi helytelent, semmi megrovandót sem látott. Tudnánk felhozni számos esetet, a melyekben az ilyen új emberek, van köztük magyar nevű is, tervszerűen ellenszenvre neveli gyermekeit a haza és az uralkodó faj iránt, melyet nem tekintenek másnak, mint meggazdagodásuk objectumának és nem hiszem, hogy az ily elemek assimilálásához a jelen politikai és közgazdasági rendszer mellett sok remény lenne.

igaz, van egy osztály, és pedig ha nem is egészben, de nagyrészt becsületes osztály, melynek foglalatossága a többiekhez aránylag jövedelmezőbb. Ez a *kereskedő osztály*.

Ezen szavakkal korántsem állítjuk, hogy a kereskedelem Magyarországon rendkívül virágzik. Ellenkezőleg a közös vámterület a többi közt azt is eredményezi, hogy a nagykereskedésnek nagyobb része idegen kezekben van, és hogy a honi kereskedésnek csak a „detail” marad.

Az sem igényel bizonyítást, hogy oly országban, mely szegényedik, nehezebb lesz a nyereség és kevesebb a közvetíteni való. Végre tagadhatlan, hogy a kereskedő az országnak számos baját mint a ferde közlekedési politikát, a lassú igazságszolgáltatást stb. súlyosabban érzi a többi honpolgárnál.

A minálunk, más országokénál minden arányon felül álló nagy száma a bukásoknak mutatja, mily nehézséggel küzd ezen foglalatosság! ág is, persze mutatja azt is, mennyire honos itt a szédelgés, mely különben viszont a becsületes keresetet nehezíti és lehetetleníti.

Mi azon tény, hogy a kereskedelem a *többi foglalatossága ágakhoz hasonlítva aránylag még legjutalmazóbb, azért constatáltuk, mert ezen viszony a legbiztosabb jele annak, hogy közgazdasági viszonyaink nem egészségesek, hogy az ország szegényedik.*

Helyes közgazdasági viszony ott van, a hol az ős termelés, a kis ipar és nagyipar; valamint a kereskedés virágzik, hol mindegyik osztálynak jut a bizonyos arányban levő nyereségből, és mondhatjuk, ott a hol a szellemi munka nem luxus, melyet kevés kivétellel csak gazdag ember engedhet meg magának. A hol az általunk jelzett viszonyt találjuk, oly országban a kereskedő körülbelül azon szerepet játszsza, mint egy bukó félben levő berezegi családnak udvari szállítója.

A szállító beszerzi az igényelt árukat, veszi fáradságáért az illető nyeresémet, azon talán mégis gazdagszik, de a család tönkre megy.*)

E ferde viszonyoknak egyik nagy oka, a mint tudjuk, a *közös vámterület*. Egy másik oka az úgynevezett *smithianismus*. Ezen tanokat Angol- és Franciaországból importálták.

Miután ezen országok évszázadokon át elzárás, védvám, a legnagyobb áldozatok, véres háborúk, gyarmatok szerzése stb. által mindent elkövettek volt, hogy iparukat fejleszék, erősítsék, hogy a kereskedésben maguknak az uralmat biztosítsák, kezdték ezen tanokat hirdetni, mert érdekekben állott, hogy a többi népek ne cselekedjenek *úgy*, mint ők cselekedtek volt, hanem sorompóikat az angol és francia nemzeti productiói számára nyitva tartsák.

Volt idő, midőn ezen tanok bejárták egész Európát.

Ez akkor volt, a midőn az emberek mindenért rajongtak, a mi a szabadság nevével jogosan vagy jogtalanul dicsekedhetett. Practicus népek azonban, mint az oroszok, Amerika, a németek; lángeszű emberek, mint I. Napoleon, csakhamar kiábrándultak ezen hamis tan állítólagosán boldogító hatásából.

Jellemző, hogy mindezen tanulságok nálunk csaknem nyom nélkül maradtak.

*) Nem tartom fölöslegesnek, talán szántsándékos félreértések kikerülése végett kiemelni, hogy nincs szándékunk bizonyos socialisticus iskola tanait valószínűsíteni, mely tannál fogva csak az állam üzne kereskedést, minthogy ezen tan a kereskedő nyereségét olyasvalaminek nézi, a mi drágítja az árukat és a többi polgárokat károsítja. Annyi bizonyos, hogy a jelenlegi viszonyok közepette az ily állami kereskedő intézmény annyi visszaélésekkel, annyi lopásokkal járna, a minőkkel sem Amerikában, sem Oroszországban nem találkozunk. Azt pedig talán alig szükséges kimondanunk, hogy azon ferde viszonyról maguk a kereskedők sem tehetnek. A kereskedők csak akkor érdemelnék ki a honpolgárok^{su} jutó itéletét, ha például kényelemből, például mert mostani összeköttetéseiket Dem akarják félbeszakítani, mert nem akarnak új összeköttetések után látni, a mostani káros közgazdasági viszonyt igekeznének fentartani.

Minden bírálattal nélkül fogadtuk el e tanokat, sőt hirdetjük még mai nap is. Elmondhatjuk, hogy alig van doctrina, melylyel annyi hókusz-pókusz üzetett, mint ezen tanokkal. Hiszen a „laissez-faire” és szabad kereskedelem elvei nálunk még arra is szolgáltak hogy védjék a vámközösséget, holott ez reánk nézve nem más mint az elzárásnak, még pedig egyik leghátrányosabb neme. Hogy hová jutottunk ezen tanokkal, érzi és siratja naponkint az egész ország. De mind hiába, a doctrina kényelmes, és mily szépen lehetett mellette a szabadságról dictiózni. Tehát éljen a doctrina és menjen tönkre az ország.*)

Tudva, hogy egészséges nemzetgazdasági viszonyok, a társadalomra vagy mint a politikára nézve körülbelül az, mi madárnak a levegő, valóban nem csodálkozhatunk, ha két fő nemzeti intézményünkben, a *municipiumban* és a *parlementbe* nmegevan a *forma*, meg van a *törvény*, *de nincsen meg a test és vér*.

Ne csodálkozzunk aztán, hogy *megyéinket*, az önkormányzat ezen ősi intézményét, és pedig olyanok a kik becsületesen szolgálták a megyét, mindinkább úgy kezdik definiálni, hogy a megye olyasvalami, mint „Mahómed koporsója, mely az ég és föld közt csüng”, hogy a megye olyasvalami, melynek állami, pénzügyi, igazságszolgáltatási, katonai, iskolai hatóságok, külön árvaszékek, állami mérnökök stb. mellett nincs más hivatása, mint hogy a befolyásos emberek rokonaikat, pártfogoltjaikat hivatalaiba ültethessék, a mire persze azoknak gyakran igen nagy szükségök van. (S így

*)A Laissez faire, és a vele rokon szabad kereskedelem tanait Smith Ádámól szokták származtatni, ámbar Smith korántsem a feltétlen Laissez faire prófétája. A Laissez faire kifejezés Smith egész munkájában elő sem fordul. Legelőször Mercier de la Riviere és Gournay physiocraták használták azt. A tulajdokaipeni Laissez faire elveit Smith úgyn. követői Say, Baudrillard, Bastiat, Cobden stb. fejtették és védelmezték. Ezen tanok hívei közt találjuk első sorban a kereskedőket, kereskedelmi ügynököket és mindazokat, a kik a kereskedőkkel akár ilyen, akár amolyan összeköttetésben állanak. Ez pedig nagyon természetes. A kereskedőnek hivatása a közvetítés. Ő neki nemcsak hogy nem áll érdekében, de gyakran előnyös, ha a termelő és fogyasztó távol vannak egymástól. De azért mégis téves azon hit, hogy csak a teljes szabadság teszi a kereskedést virágzóvá. Az angolok- és francziáknál éppen az ellenkező rendszer mellett lett kereskedésök a világ urává. Az amerikaiak, eme kitűnő üzérnép, a muszkák, tudvalevőleg kitűnő kereskedők, és mégis szigorúan védvamos népek. De minálunk tulajdonképpen még erről szó sincs, mert a közös vámterület éppen úgy a természetes nemzetgazdaságot, mint a szabad kereskedést lehetetlenné teszi.

megyének tulajdonképeni hivatása családconserváló, közgazdasági, jelentőségében rejlenek!?)

Valóban nem csodálkozhatunk azon, ha a városoknak u. n. önkormányzata kevés kivétellel nem egyéb, mint önző és kicsinyes „clique”-ek, és egyesek, néha „nagyon” is furcsa üzelmeinek és önkénykedésének küzdtere.*)

Azt fogják talán felelni, hogy hiszen a régi időkben is értették az egyes családok vagy egyének, kik a municipium élén állottak, ezen állásukat hatalmuk és előnyük előmozdítására felhasználni. Igen is, kisebb nagyobb mértékben, úgy volt a dolog. Mindazonáltal a különbség akkor és most között körülbelül a következő: Tegyük fel, hogy valamely városban egy aristocraticus osztály izolálja magát, és szigorú összetartás által mindenféle izet-

*) Nálunk csaknem szokássá vált a megyét minden baj bűnbakjává tenni, míg a közönség hajlandó a városok, mint a civilisatió székhelyei, számára a municipium reformjánál kivételes állásokat követelni. Ez első perczen egészen magától érthetőnek látszik, és mégis szintén azt bizonyítja, mennyire „szokássossá” vált nálunk minden hazai viszonyunkat sokszor a külföldről importált üres „Scklarerek” szerint üelni meg, így pl. a városok és vidéki kerületek közti viszonyokat illetőleg épen a megfordított viszony uralkodott Németországban és mi nálunk. Németországban a vidéki kerületek önkormányzata teljesen ismeretlen volt, míg a városok legalább a régi időben azt meglehetősen messze terjedő módon gyakorolták. Minálunk a dolog épen megfordítva volt. A megyékben a „Selfgovernment” a legtagabb értelemben meg volt testesítve, és a mint tudjuk, időnkint a legélénkebb politika színhelyei voltak. A városok minálunk nagyobb függésben állottak az államhatalomtól, valamint azt is tudjuk, hogy bizonyos kivételekkel a politikai élet is csendesebben hullámozott azokban, mint a megyékben, néha alig volt érezhető. Természetes, hogy e viszonyoknak korunkban sem hiányzanak nyomai. A megyének nincsen vagyona, melyet kezeljen; a városok rendszeren nagy terjedelmű fekvő birtok, házak, néha igen tekintélyes ingó tőkék birtokában vannak és a ki a mi városaink önkormányzatát, a modern aera alatt ismeri, tudja, hogy épen ezen vagyon kezelése, ezen vagyonnal miként való gazdálkodás adott tért a legkiáltóbb visszaélésekre. A megyei gentry-ben még van a megyék több ágaira nézve legalább a százados traditio által szerzett gyakorlat. A városi administratió agendáival szemben egy újdonság áll. melynél fogékony-ság és értelem a nyilvános ügyekhez, politikai öntudat még épen nem fejlődött. Kivételt képez e tekintetben a főváros, melyben vagyon, értelmiség és élénkebb élet aránytalanul nagyobb mértékben összpontosult, mint bármely más városában az országnak és melyben politikai öntudattal bíró társadalmi rétegek sokkal hamarabb képződhettek, és a hol egyéb okok miatt is sokkal több fogékony-ság és érzék fejlődött ki a nyilvános ügyek iránt. Más képet nyújtanak továbbá: azon városok, melyekben a kis iparos, a földművelő, a szőlő-kertész osztály bír döntő befolyással. Az okokkal lesz alkalmunk röviden foglalkozni.

lenségeket, sőt mondjuk ki, igazságtalanságokat enged meg magának a többi polgári osztályok irányában. De ugyanazon aristocratikus társaság valakit, a ki pl. ezüst kanalakat zsebel, hamisan kártyázik, szavát szegi, megbélyegezni és irgalmatlanul ki fogja zárni köréből. A mai municipiumban és pedig a városiakban inkább tapasztaltuk ezt, mint a megyékben: valaki önkénykedhetik, szavát szegheti, hamisíthat, sőt lophat is, és pedig meglehetősen nyilvánosan és egészen „ungenirt”! Ha csak sikerüi neki a szükséges majoritást megszerzoi, (hogy mikép, az mindegy) bókolni fognak előtte, okos és hatalmas embernek fogják tartani. De azért mégis a municipium a szabadság iskolája! így állították ezt, és pedig jó szándékból és becsületes meggyőződésből baloldali vezér férfiaiink.

Hát *parlamentünkkel* alkotmányunk, szabadságunk, államiságunk ezen főintézményével, hogy vagyunk? El lehet mondani, hogy parlamentünk két alkotó elemből áll. E két alkotó elemnek neve: *kormányképesség* és *többség*. Kormányképes azon férfiú vagy párt mely bizonyos fölülről jövő intencióknak az országgyűlésen és az országban érvényt szerezni kész. Tehát ezen alkatelem definitiójában meg van már a második elem is t. i. a többség. De ezt nyíltan bevallani illetlen és naiv dolog volna. Mi alkotmányos nép vagyunk és szeretjük a szabadságot, ki merné ezt tagadni? tehát úgy kell magunkat kifejeznünk, hogy parlamentünknek egy másik factora a többség, azaz csak oly férfiút bízhat meg a korona az ország vezetésével, a kit az országgyűlés többsége követni fog. Hogy az országgyűlési többség az illető férfiút kövesse, ennek jelesen két módja van, az egyiket úgy híják, hogy „*többséget csinálni*,” a másikat úgy híják, liogy „*programmalanság*.” Minthogy pedig a népek kormányához egy kis diplomacia kell, a kérdést úgy lehet formulázni, hogy „miniszter szerezd meg a többséget; hogy mikép szerezted meg, hogy hogyan tartod együtt, avval nem törődnek, a fő dolog, hogy bírd.” Ebben a circulus vitiosus-ban mozgott eddig modern parlamentünk. Tulajdonképen minden kormány 1867 óta csinált magának többséget. Hogy minő eszközökkel, ezt valóban felesleges magyar olvasó előtt felsorolni. Egyszer a kormány nagyon haragudott az ellenzékre, ki lett adva a titkos instructió, hogy minden szabad, csak győzzön a kormánypárt. Mint-hogy pedig világosan az lett volna a legnagyobb baj, ha minden vesztegetés, itatás, választási liszták összeállítása, hivatalos megfélemlítés, katonai cordon stb. daczára győzött volna az ellenzék, kép-

zelhetni, hogy mi történt, ezen „*minden*” fogalma alatt a mi aduini-strátiónk, választási eljárásunk és becsületérvzésünk amúgy is igen tág modern keretében. Azaz, nemcsak hogy az országos pénzalapból, mely amúgy is az adózók filléreiből került ki, költöttek óriási pénzösszeget vesztegetés- és itatásra, hanem „megesinálták” mindjárt a választási lisztákat, aztán elzárták az ellenzék korteseit, katonák által kísértettek be egész községeket, és alkalmaztak még egynéhány éhez hasonló és ennél rosszabb eszközöket. Volt eset, a hol a megye alispánja maga lépett fel jelöltül, a nélkül, hogy mint alispán leköszönt volna. Beválasztatta főkorteseit az összeíró bizottságba. Ezeknek volt annyi modern alkotmányos fogalmuk, hogy ha nem került ki a többség a választókból, csináltak neki választó községet a nem qualificált választókból. Ha az ellenzék réclamait, az alispán most már nem mint jelölt, hanem mint alispán elnökölt a reclamáló bizottságban. Volt eset, hogy saját szavazatával döntötte el, hogy a jogos reclamálásokat nem kell tekintetbe venni stb. Világos, hogy a cominissió kisebbsége nem állt modern emberekből, és még nem tudott annak magaslatára emelkedni, hogy mi a modern alkotmány. És mégis nem az volt a tulajdonképeni főbaj, hogy ez megtörtént. Hiszen Bismarck szerint mindenkinek épen annyi joga van, mint a mennyi hatalma. *A tulajdonképeni baj abban van, hogy a nemzet ezt a comédiát nyugodtan tűrte.* Hiszen ha igaz, hogy a kormány a honpolgárok adójából vesztegette, itatta ugyanazon honpolgárokat; ha igaz, hogy a kormányközégek a legkíméletlenebb presziót gyakorolták; ha igaz, hogy a legnagyobb visszaélések történtek a választók összeírásánál, hogy hamisítások és erőszak fordultak elő és hogy az ily módon összegyűlt többség az országgyűlésen minden óvást tulajdonképen minden tárgyalási betekintés nélkül utasított vissza és tudván minden magyar ember, hogy minden így történt: valóban az ily esetekben a legnagyobb agitációnak kellett volna ezen parlament, és ezen Parlamentarismus ellen megindulni. Az ellenzéki képviselőknek nem lett volna szabad az országgyűlésen helyeket elfoglalni. A képviselőknek, a municipiumoknak (ha t. i. igazán az alkotmány védbástyái), a választóknak, az egész népnek minden lehető el kellett volna követnie, hogy a koronával, hogy a néppel, hogy a külfölddel szemben hangosan tiltakozzanak, kinyilatkoztassák, *miszerint ezen országgyűlés Magyarországnak nem legális képviselöte.* Találkozunk-e ily mozgalomnak még csak kezdeményezésével is? hogy mindez nem történt, hogy mind

evvel nem találkozunk, már ez egyedül minden kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy alkotmányunk nem test és vér, hanem tiszta comédia. Ne hozzák fel, hogy másutt is történt ilyesmi, vagy legalább ehez hasonló. Ha történt, hát ott is az alkotmány nem egyéb comédiánál; más népek, melyek századokon át nem ismertek mást, mint zsarnok absolutismust, most talán beérik avval, hogy legalább az absolutismus; álcájában kénytelenek megjelenni.

Nálunk az ilyen Parlamentarismus határozott visszaélés. Hogy Tisza is költött; Tisza is „csinált”: választásokat, azt eléggé világosan mutatta ama bizonyos affaire, melyre nézve nem idézünk neveket, mivel kerülni akarjuk a személyeskedés látszatát is. De be kell vallanunk, hogy Tisza nem folyamodott oly drasticus szerekhez mint elődei, használván egy más eszközt, mely nem kevésbé végzetes hazánk alkotmányosságára nézve t. i. a *programmtalanságot*, növekedvén azóta különben is az országban a kétségbeeső fásultság és közöny.

Modern aeránkban csak két választásról mondhatjuk, hogy az *igazan választás, azaz szabad választás volt: a 60-as és a 65-ös országgyűlése*. A 60-as többségében határozati volt, a 65-ös, mely szintén, bármennyi kifogásunk legyen ellene, bármennyire sajnáljuk jelesen, hogy gazdasági önállóságunkat nem tudta megvalósítani, a mi akkor könnyebb lett volna, mégis a többiekhez képest alkotott és teremtett. Mind a két választás a *conservativek* vezetése alatt történt; tehát azon férfiak, kiket annyira szerettünk a reakció embereinek feltüntetni, tiszteletben tartották a nép véleményének nyilvánítását, sőt ellenfeleiknek „more patrio” használt mindenféle korteskedéseit, ámbár tudták, hogy az saját maguk ellen fog fordulni.; Jöttek aztán a *liberális ministerek* és a *liberális aera*. 7-7 Az igaz, hogy a jezsuiták ellen nem mertek a fenálló magyar törvénynek: érvényt szerezni, a placet-et sem volt bátorságuk alkalmazni azaz úgy alkalmazták, hogy meg legyen mentve a kecske és' a' káposzta is; igaz, hogy még a lelkiismereti szabadságot és a civil-házasságot sem merték kimondani, daczára annak, hogy ez utóbbi az országgyűlési többség által kétszer lett meghatározva; igaz, hogy meg tudták valósítani Magyarország közgazdasági önállóságát, daczára, hogy ezt megígérték volt, az is igaz, hogy összetett kezekkel nézték,; hogy megy tönkre az ország. Sőt még azt is rámondták, hogy épen ez a legnagyobb állambölcseiség, ezt kívánja a szabadság, meg a nagy Smith Ádám; de mindezekért cserében csináltak mesterséges több-

séget, hamisították a parlamentet, comédiává változtatták egész alkotmányunkat; de mindezekért kárpótlásul hallottunk dictiózni igen sokat korszellemről, a kor igényeiről, civilisatióról, haladásról, a reakció veszélyeiről és a szabadságról stb.

És megelégedett-e a nép, helyeselte-e mind ezt? A nép bizalmatlan lett. Hiszen legszebb eszményképével gálád játék üzetett. Anép zúgolódott és fatalisticussá lett. Ez pedig legnagyobb nemzeti bajunk, Más népek is voltak válságos, desperatus helyzetben. De látjuk, bogy épen azért kétségbeesett erővel küzdöttek, hogy nem riadtak vissza rendkívüli eszközöktől sem. Nálunk épen az ellenkezőt találjuk. Elcsüggedés, fásultság és léhaság, elkeseredés és tompa fatalismus, ez helyzetünknek signaturája. Ez uralkodik nyilvános életünkben. Ez tükröződik vissza mint egy nagyító üvegen parlamentünkben. Akár mi kép fáradozzanak az egyesek, akár mily indítványokkal lépjenek föl, ez mind hajótörést szenved a közönyön, a személyes ambíciókon, a stratégia és tactica követelményein. A sok közfil csak egy példát: Grünwald évek hosszú során küzdött, és pedig a kormánypárt soraiban, hogy a közigazgatási kérdésben egy kis mozgalomnak adhasson lendületet, még annyira sem tudta vinni, hogy e kérdés napirendre hozassék.

Végre kilépett a kormánypártból. Ekkor aztán így szólt az ellenzéknek számos tagja: „Ugyan nem látjátok, hogy ez a Grünwald csak emissariusus Tiszának, ő csak azért dobta ezt az almát közénk, hogy szétugraszsa az ellenzéket”. És így megy az ip infinitum. Hol van a negyvenes évek lelkesedése? Még csak nyomát sem találjuk. Mintha valaki kicserélte volna ezt az országot. Sejtjük, ösztönszerűleg érezzük helyzetünknek kétségbeejtő voltát, sőt négy szem között be is valljuk egymásnak, de még sem szeretjük,, ha valaki nyilvánosan megmondja az igazat. Úgy teszünk, mint a beteg ember, a ki sejtí, sőt érzi betegségét, de fél annak nevét ajkára venni.

IV.

Azon kérdésre nézve, hogy tehát mi a teendő, az eddig felhozottak után nem lehet kétség.

A) Ha igaz, hogy a társadalom vagy legalább annak jelentékeny része “decadence”-ben van;

B) ha igaz, hogy legfontosabb alkotmányos intézményeink, a municipium és parlament, chablonná süllyedtek;

C) ha igaz, hogy közgazdasági viszonyaink fokozódott hátramenést mutatnak;

ha mindez igaz és ki tagadhatja, hogy úgy van, a felelet nem lehet más, mint a következő:

A) a társadalom regenerálendő;

B) a mi chablonszern, reformálendő oly szellemben, hogy testté és vérré váljék, a mennyiben pedig ez lehetetlennek mutatkoznék, meg kell barátkoznunk azon gondolattal, hogy az ily intézménnyel szakítanunk kell;

C) mindent el kell követnünk, hogy közgazdasági hanyatlásunk egészséges közgazdasági viszonyok által helyettesíthessék.

Meglehet, hogy az olvasó azt fogja felelni, hogy programokban nincs hiány ezen országban. A kérdés az, hogyan valósíthatók-e az itt felsoroltak.

Jelesen, váljon a társadalom bizonyos állapota nem oly hatalmas és mélyen bevágó factoroknak eredménye-e, hogy rajta külső intézkedések és a népek legjobb akarata sem fog változtathatni. A tisztelt olvasó talán hajlandó lesz elismerni, hogy pl. az önálló vámterület létesítése, a municipium és parlament reformja legalább nem absolute lehetetlen dolgok. A mi a társadalom regenerálását illeti, legyen szabad a következőket röviden megjegyeznünk. Épen nem, vagy legalább igen nehezen teljesíthető dolognak mutatkoznék a *népjellemnek* tökéletes átváltoztatása, pl. hogy a magyar ember mindazon jellemtulajdonokkal bírjon, melyek a német *népjellemnek* kitűnő ismertető jelei. Az ilyesmihez, a mennyire általában lehetséges lenne, csaknem századokon át alkalmazott más éghajlat, más anyaföld, más foglalkozási mód, fajkeverés stb. szükségeltetnék. Az ilyesmi azonban nem is célunk. A magyar faj minden nagy és nemzeti hibája daczára, (melyeket csak a balítélet szeret elsimítani), sokkai többet bír abból, a mit „államalkotó elemnek” neveznek, mint más, számra és egyéb tulajdonságokra nézve kitűnőbb nemzetek.

Lehetetlen továbbá a társadalom regenerálása ott, a hol vala mely nép elaggott, elkorcsosodott, mely állapotban pl. a későbbi római császárság népét és a bysantinusokat láttuk. (Itt pl. a köztársaság visszaállítása, a mennyiben az általában fentartható lett

volna, még sokkal rosszabb állapotokat hozott volna létre, mint a Caligula vagy Nero alatti viszonyokat). A magyar faj, bála Istennek nem aggott, s nem is korcsosodott el. A magyar nemzet magja jó, becsületérző, de egyszersmind becsületes is, nagyravágyó, de határozottabb, elszántabb a tettben, mint a szláv vagy a német. Ezen faj ereiben még igazi páthos pezseg. Ezen nemzet tagjai még classicus könnyűséggel tudnak meghalni egy eszmeért. Ezen faj ott, a hol a rossz politika nagy részben tönkre nem tette, még mindig nagyobb mérvben bírja ama tulajdonokat, melyeket *államalkotó elemeknek nevezünk*, mint akár a szláv, akár a német. Csak a felső- és középosztályok azok, melyek tagadhatlanul romlásnak indultak. De ennek oka sem ezen osztályok életképtelenségében, hanem abban keresendő, hogy a létviszonyok hirtelen változtak, hogy a nemzet természetszerű fejlődése a legválságosabb pillanatban idegen uralom által szakítottatott meg, hogy a későbbi nemzeti politika ezen létviszonyok változásához nem alkalmazkodott és egy egészen ferde közgazdasági rendszer inauguráltatott. Ezen körülmény pedig szintén csak vigaszul szolgálhat. Mert nem egy és ugyanazon dolog az, ha valaki pl. rossz kereskedő, mivel csakis a jó katona tulajdonaival bír, és nem ugyanazon eset, ha valaki sem mint katona, sem mint kereskedő, sem mint iparos nem fogja kötelességeit teljesíteni, mert haszontalan ember, vagy mert általában nem áll a szükséges értelmi és erkölcsi színvonalon.

A *cél* tehát minálunk „a középosztálynak sülyedését megakadályozni és örködni, nehogy a romlás a többiekre kiterjedjen, mindezt elkövetni, hogy a politikai jogok gyakorlására képes új rétegek képződjenek”.

Miő *eszközök* állanak e tekintetben rendelkezésünkre? A társadalom, a nemzet, az élő állam maga. A mennyiben igaz, hogy egészséges alkotmány egészséges társadalom nélkül nem létezhetik, ép úgy természetes, hogy mindaz, a mi jelen helyzetünk káros factorának bizonyult, t. i. a létviszonyok változása, természetellenes közgazdasági helyzetünk, alkotmányos intézményeink chablonszerűsége, egyszersmind a társadalom romlásának oka.

A mi a létviszonyok változására vonatkozik, talán alig szükséges megemlítenünk, hogy a 48-as évek számos vívmányával, mint pl. az egyenlőséggel, még ha lehetséges lenne is, valami reakció-félét előidézni, szándéka senkinek nem lehet. De korántsem lehetetlen pl. az ősiség legalább bizonyos nemének behozatala, (módozatáról jelen-

leg nem értekezhetem), természetesen úgy értve, hogy minden család által gyakoroltassék, mely némi birtokra tudott szert tenni. (E tekintetben csak egy elszigetelt hangra emlékszem, mely a Pesti Naplóban ily értelemben nyilatkozott). Valószínű, hogy ezen nézetemet leírtam, reactióról fog vádolni a „jelszó-politikusok” egész hada, valamint mindazok, kik a humanismus, haladás szavakat mindig szájukon hordják, de mégis összes cselekvésüknek iránytűje és főrugója sohasem más mint zsebök.

És íme, a mint már említettük, épen azon országban, melyet az alkotmányos szabadság mintaországának neveznek, melyet különben annyiszor idézünk, t. i. Angliában, az ősiség századok óta, és mai nap minden birtokos osztálynál gyakorlatban van, és pedig sokkal szigorúbb exclusiv modorban, mint a mi aviticus régi időnkben.

Különösen hangsúlyoznunk és ismételnünk kell azonban minden egyéb feladatunk előtt, hogy a társadalom regenerálásának minden reményéről le kell mondanunk, míg nem sikerül jelen közgazdasági viszonyainkat egészségesekkel helyettesíteni. Itt tehát a jelszó *önálló vámterület és szakítás a smithianismussá*. Ha ezt elérni nem tudjuk vagy nem akarjuk, ama sokszor említett decompositió rohamosan fog tovább haladni és a nemzetnek egészséges részére kiterjedni; és hiába fogjuk azt várni, hogy új, politikailag képes rétegek képződjenek.

Ezen szomorú perspcctivári pedig sem közgazdasági mioisteriuih, sem az ipar terén létesítendő, bár üdvös reformok, sem hitel-egyletek, sem családok conserválására alapított bankok stb. lényegesen változtatni nem fognak. Ezen kérdésre nézve valóban a legnagyobb mérvű agitációnak kellene megindulnia s minden egyéb tekintetnek háttérbe vonulnia. E tekintetben a nép vezetőinek legsebb hivatása lenne, az illető köröket idejekorán felvilágosítani, hogy az egyik birodalom felének kimerülése az egésznek romlását fogja maga után vonni, mert Magyarország nem oly gyarmat, melyei: kiszivattyúzni, s aztán eldobni lehet, hogy aztán egy másikat mint az angolok Znuországot, keressenek és hódítsanak; hogy azon doctrina, melynél fogva a politikai közösség követeli a közgazdasági egységet, felette veszélyes, mert az „éhség lévén a szerelem után a legerősebb argumentum”, megtörténhetik, hogy a nemzet minden loyaltása daczára, meg fogja feszíteni végső erejét oly politikai közösség ellen, melynek állítólagos feltétele egy közgazdaságilag subordinált, azaz, elszegényedő Magyarország.

Alig lehet továbbá nagyobb tévedés, mint azt hinni, hogy a jelenlegi municipiumok a *szabadságnak* és a *politikai erényeknek* az iskolái, A valóság épen az ellenkezőt mutatja, sőt nagyon kérem a t. olvasót, szíveskedjék az „ellenkező” kifejezést a szó teljes értelmében venni. És ez nem is lehet másképen. Mert ha azok, a kik valóban csak magáért az ügyért buzgólkodnak, naponta látják, hogy mások, kik nem törődnek egyeben, mint saját előnyükön, ha csak ravaszok és szemtelenek, és jól tudnak korteskedni, sokkal többet tudnak elérni, sokkal nagyobb tekintélynek örvendenek; ha a becsületes szándékúaknak naponta kell tapasztalniok, hogy a többség nem is hiszi, hogy valóban az ügy fekszik szívükön, hanem avval gyanúsítatnak, hogy csak annál ravaszabb és titkos főindokok lépéseiknek rugói: mindenki könnyen át fogja látni, hogy az ilyesmi egyrészt visszariasztja a nemesebb szándékú embereket, más részt bizonyára nem a politikai erényeknek iskolája.

Meg lehet, hogy erre azt fogják felelni, ha igaz, hogy csak a felsőbb osztályok corumpáltak, de a nép magva jó – tehát *demokratizálni kell a munie iphimot*. Bármily egyszerűnek látszik is ezen követelménynek logikája, mégis hajótörést szenved, azon világos körülményben, hogy a „municipális administráció olyasvalami, mely általában nem gyakoroltathatik nagyobb közönség által”. Városokban tehát az ily democratizálás, ámbár tagadhatlanul a frisebb, törekvőbb elemeket vonná be a közigazgatás körébe, ez oknál fogva szintén nem lenne kielégítő. A megyében jelesen az ily democratizálás nem is lenne tanácsos, s még kevésbé vezetne célhoz.

Készek vagyunk azon ellenvetésre is, hogy t. i. ha a közönséget nem tartjuk képesnek a municipális agendák teljesítésére, arra is képtelennek fog bizonyulni, hogy a *parlamentarismussal* szemben .is megféleljen kötelességének. Ha valóban úgy lenne, bármi kínos is ezen önvallomás, nem maradna más hátra, mint az ilyen parlamentarismust „isten hozzá”-ot mondani. Mindazonáltal a dolog nem áll oly kedvezőtlenül. A municipalismust és parlamentarismust nem szabad egy mértékkel mérni. A törvényhatóságok administrációja számtalan complicált, legtöbb esetben félbeszakítást nem tűrő agendáknak sora. A képviselőválasztás egyszerű, évek során egyszer ismétlődő actus. Nagyobb közönség, még ha politikailag képes is, nem alkalmas az administratív agendáinak teljesítéséhez. A képviselőválasztásnál épen tömegek vannak hivatva az eldöntéshez. Láttuk, hogy a nép ösztöne helyesebben nyilatkozott, mint a közép-

osztályoknak politikai okoskodása. Van továbbá még egy fontos különbség a municipalismus és a Parlamentarismus között. Míg egyrészt alig van nehezebb probléma, mint a municipalis önkormányzatot úgy rendezni be, hogy az egyrészt önkormányzat maradjon másrészt hogy a részrehajlatlanság, gyors elintézés, következetesség követelményeinek megfelelően: több hathatós eszköz áll rendelkezésünkre azon egy cél valószínűsítésére, hogy a parlament legalább a nép akaratának hamisítatlan kifejezője legyen. Ezen eszközök egy-némelyike röviden felsorolva a következő: „A kormánytól függő hivatalnok nemcsak távol tartassék a pressiótól, hanem ne bírjon activ választási joggal sem.” „Városokban titkos *legyen* a szavazás”. A választók összeírását most oly bizottságok végzik, melyekben rendszeren csak az egyik pártnak fő főkortesei ülnek (E sajnos körülmény talán nem igényel bővebb magyarázatot). „A választók összeírása tehát oly bizottságokra bízandó, melyek a kormánytól és az egyes pártoktól függetlenek. „A census szabályozandó”. Tízezer lakosnál többet számító városokban az alacsonyabb lehet mint a vidéken. A politikai képesség egészen másképp van gruppirozva a vidéken mint a városokban. Vidéken a birtokos, rendezett viszonyokban élő gazda az, ki legtöbb politikai bátorsággal bír. A szolgálatban levő s vagyontalan tömeg sokkal könnyebben vezethető, pénz, bor és nem telén izgatás által akármire. Városokban az alacsonyabb census emberei képezik az éberebb, élénkebb üzleti összeköttetések által kevésbé befolyásolt elemet. A magasabb census embereit kitűnő conservativ elemnek, vagy minden kormány leghívebb támaszának szeretik feltüntetni. Ezen nézet nem egy tekintetben téves.

Ezt az osztályt, természetesen számos tisztos kivétellel, következőleg lehet jellemezni. Ok azok, kik mindent a kormánytól várnak, de legkevésbé hajlandók saját maguktól valamit tenni. Az igaz, hogy föllázadni nem fognak, akár a „commune” terrorizálja a várost, akár egy energicus polgármester (az utóbbi esetben természetesen, ha főbb embereiknek kijut az őket illető osztályrész.) De másrészt az is igaz, hogy nincs osztály, mely annyit raisonirozna a kormány ellen, tulajdonképen annyira titkos ellensége volna a kormányoknak mint ők. Ennek oka, pedig abban rejlik, mert mindent csak magán érdekök kicsinyes látköréből szoktak nézni, és nincs az a kormány, mely minden privát kívánságaikra tekintettel lenni képes volna. Ez oknál fogva, ha egy alkotmányos kormány érélyes és becsületes akar lenni, épen ezen osztályban a legnagyobb ellen-

szenvre fog találni, és a legtöbb legalább titkos akadályokra. Alkotmányos kormány csak annyiban tetszik nekik, a mennyiben szabad kezet enged nekik; ezen „szabad kéz” fogalmának pedig épen úgy nincsen határa, mint az ő önzésüknek.

Legjobban illik tehát hozzájuk az abszolút kormányforma, és alig szükséges bizonyítanunk, hogy ők becsületes alkotmányban valamely üdvös political elemet nem képeznek.

Egy tiszta parlamentnek további föltétele *egy reorganizált municipium*. A jelenlegi, főleg városokban választóit saját maga összeíró, virilistáit saját maga klasszificáló, tehát többségét megörökítő municipiumok, a mint a tapasztalat mutatta, a mamelukságnak, az önzésnek voltak termő talaja és tehetetlen parlamentjeinknek tulajdonképeni oka. Hogy egy parlament, mely valóban üdvös eszmék harcztere fogna lenni, már ez által is üdítőleg hatna a társadalomra, épen úgy mint mostan a fásult közönség és tétlen parlament kölcsönös visszahatást gyakorolnak egymásra, ez alig szükségei bizonyítást. Ne mondjuk, hogy Angolországban az ily szigorú rendszabályokra nincs szükség a parlamenti választásoknál. Angolországban fegyelmezett összetartás szellemével bíró, konkret programmokért áldozat készen küzdő osztály kormányoz az országban. Mi nálunk nem. Ne hozza valaki fel azt sem, hogy azok után, miket a második fejezetben a többség tanáról mondtunk, nincsen jogunk egy bár tisztázott parlamenttől csupa üdvöt és boldogságot várni. Mi ezt koránsem teszszük. Sőt nagyon is jól ismerjük a Parlamentarismus hiányait. De épen azért annál inkább kell követelnünk, hogy legalább az egyik fő missiójának feleljen meg, mely abból áll, hogy hivatalos nyilvánulása legyen a nép kívánságainak, panaszainak, hogy tere és elősegítője legyen a termékeny eszmék küzdelmének.

E tekintetben ugyanazt kell a parlamentről mondanunk, a mit a szabad szó nyilvánításáról állítottunk. Hogy t. i. az emberi ész relatíve jobb és üdvösebb módot az igazság felderítéséhez és megközeletítéséhez nem ismer. Ne hozzák fel evvel szemben, hogy hiszen a parlamentnek még más és nagyobb missiója is van. Igen van; vagy legalább kellene hogy legyen. De kérдем, hogy is lehet képzelni, hogy a parlament ezen egyéb és nagyobb t. i. törvényhozási és és kormányzási missióját teljesítse, ha alapfeltételének nem tud megfelelni, azaz hogy nem a nép akaratának *hamisítatlan* kifejezője. Sem az egyik, sem a másik missiót elérni nem fogjuk, ha a képviselő választásoknál természetesen kivételekkel – nem jellem, ész,

törekvés, hanem „decadence”-ben levő osztályoknak privát rokonszenve vagy magánérdeke, ha a pénz-összeg nagysága, a bor mennyisége, és a szolgabírónak vakmerősége és ügyessége az igazi tényezők.

Tudom igen jól, hogy sokan éppen ezen „sticklik”-et, manuevereket, sőt ezen circulus vitiosust, melylyel a kormányok többséget szoktak „csinálni,” valami ügyes és üdvös állambölcséségnek szokták tartani.

En e tekintetben más nézetben vagyok. En azt hiszem, hogy az emberiség ezen rendszert huzamosb ideig túrni nem fogja. A mi az emberiségnek imponál, az az elszánt bátorság, erő és hatalom. A parlamentararis comédia, a hazugság, gyengeség, gyávaóság symptomáit hordja magán, azonkívül unalmas és drága. En azt hiszem tehát, hogy a népek inkább lennének hajlandók a nyílt és becsületes absolutismust eltúrni, mint ezen alkotmányos comédiát. Egy kis államférfiú tehát fog élni egy ideig ilyen kicsinyes szerekekkel, meglehet, hogy jobb fajtájú államférfi is, – de csak kivételesen – nem fogja egészen visszautasítani azokat, ha pl. nincs máskép módjában az egész alkotmányos „pereputtyot” reformálni. De nagyobb szabású államférfiú nevét nem fogja fűzni az ily rendszerhez, melyet az utókor legélesebben el fog Ítélni, legyen az akár socialistikus, akár conservativ, akár reactionális irányú.

* *

Alig szükséges mondanunk, hogy nem igénylünk csalatkozhatlanságot. Sőt a t. olvasó lesz talán szíves elismerni, hogy ezen tárgynak egy értekezés szűk keretébe való szorítása okvetlen hézagossá teszi fejtegetésünket. Nem fogjuk tehát szégyenleni annak beismerését, ha egyik vagy másik részletben tévedtünk volna. De mielőtt elválnánk, legyen szabad az olvasóhoz azon kérdést, melylyel már is találkozott, még egyszer intéznünk. Vájjon hiszi a t. olvasó, hogy a ha miniszterelnököt nem Tisza Kálmánnak, hanem máskép fogják nevezni, bár legyen az még oly lángeszű, tudós és jellemes ember, – de ha a képviselő választásoknál ugyanazon factorok lesznek döntők, melyek eddig döntöttek, – ha nem merünk azon kérdésnek szemébe nézni, hogy mily állapotban látjuk a társadalomnak nagy, az alkotmány gyakorlatára első sorban hivatott részét – vájjon hiszi-e az, olvasó, hogy van-e a legkisebb remény

hozzá, bogy a nemzet nem fog tovább sülyedni ama végzetes lejtőn? Ha a. t. olvasó ezen kérdést, nem üres doctrinaire módon, nem frázisok- és dialecticus fogásokkal; hanem érvekkel képes megczáfolni: hamut hintünk fejünkre, és elismerjük, hogy a világnak sok haszontalansága! közepett nincsen haszontalanabb dolog, mint a jelen értekezés,

* *

Íme, – nemzetünknek legújabb 32 éves története, valóban nemzetünk *tragicomédiája*. Nekünk *tragoedia*. Mert áldozatkészségünk, bátor elszántságunk daczára elbuktunk. Elbuktunk mint hősök. – De midőn az idegen járom nyomása alól felocsúdtunk, nem voltunk már a régiek. Még kevésbé voltunk azonban képesek az újkor versenyterén megállani a sarat. A mint Grünwald Béla mondja: „Mintha nem tudtuk volna, mit csináljunk ezen visszanyert országgal. Kezdődött a tervtelenség, tájékoztatlanság és kapkodás korszaka.”

Ellenségeinknek – kik pedig elég számosan vannak – mulattató *comédia* képét nyújtjuk. À világnak rossz emlékező tehetősége szokott lenni, legalább a jóval szemben. Csak a jelent szokta látni. A világ nem gondol többé arra, bogy valaha hősök voltunk. A világ nem lát mást, mint a lovagiasság helyett adósságokat és szédelgést, költői ihlettség helyett „slendriánt,” eszme helyett üres doctrinát, tett helyett chablont, nemesebb nagyravagyás helyett vizszatasztató úrhatnámság és „svihákságot.”

Azonban még saját magunkra nézve sem nevezhető jelen helyzetünk és viseletünk *tragoediának*. Saját magunkra nézve is *tragicomédia* az, a szó teljes értelmében. Hiszen nem halunk meg, még csak nem is küzdünk mint hősök! Rosszabbak vagyunk, mint Don Quixote.

Ez legalább saját maga hitt missiójában. Mi ügylátszik elvesztettük hitünket Istenben és saját magunkban. De ezt sem merjük bevallani, hanem ámitjuk saját magunkat. Magunkra öltjük a népboldogító szónok tógáját.

Felkapaszzkodunk a tudós kathedrára. Souveraine mosolyra kényszerítjük arcvonásainkat. Úgy teszünk, mint egy testileg lelkiileg elagott comédiás, a kin a festék a sápadt arcot nem bírja eltakarni, és a hímezett bársonyruha nem bírja tagjainak reszketését elrejteni. És hogy tökéletes legyen a comédia, haragszunk arra, a ki megmondja az igazat, és el akarjuk hitetni magunkkal és a világgal, hogy az nem comédia, a mit játszunk. Es így járjuk újból és ismét

újból ugyanazon taposó malmot, míg elbutulva elszédülve még kevésbé leszünk képesek egy eszmeért lelkesülni, egy bátor tette véghezvinni, végre kidőlünk a hámból a dicstelen sírba, melyet már rég megástak számunkra. De az emberek millióinak szemében gyász-köny nem fog rezegni, – mert az ily halált nem szokás megsiratni, az ily halálért még részvéttel sem adóznak – legfőlebb szá-nalmas megvetéssel.